

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

«VI ҚАБДОЛОВ ОҚУЛАРЫ»

АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

24 ЖЕЛТОҚСАН 2013 ЖЫЛ

**СБОРНИК МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«VI КАБДОЛОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

24 ДЕКАБРЯ 2013 ЖЫЛ

**PROCEEDINGS
OF INTERNATIONAL
SCIENTIFIC-THEORETICAL CONFERENCE
«VI KABDOLOV'S READINGS»**

2013 DESEMBER, 24TH

Алматы 2013

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

«VI ҚАБДОЛОВ ОҚУЛАРЫ»

атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция
материалдарының жинағы
24 желтоқсан 2013 жыл

СБОРНИК
международной научно-теоретической конференции

«VI КАБДОЛОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

24 декабря 2013 год

Proceedings
of International scientific-theoretical conference

«VI KABDOLOV'S READINGS»

2013 Desember, 24th

Алматы
«Қазақ университеті»
2013

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3(5Қаз)

К13

Жауапты редактор

Қ.Әбдешұлы

Құрастырушылар:

А. Темірболат, П. Бисенбаев

VI Қабдолов оқулары/ құраст.: А.Темірболат, П. Бисенбаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. –

ISBN 978-601-04-0389-5

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3(5Қаз)

«Қабдолов оқулары» деген атпен өтетін дәстүрлі халықаралық ғылыми-теориялық конференция әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде биыл алтыншы рет өтіп отыр. Қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы кафедрасының ұжымы шығарып отырған бұл жинаққа шетелдік және отандық белгілі ғалымдар мен докторанттардың, магистранттардың зерттеулері еніп отыр.

Жинақ әдебиеттанушы мамандарға, жоғарғы оқу орындары студенттері мен аспиранттарына, жалпы сөз өнерін кәдірлейтін оқырманға арналған.

ISBN 978-601-04-0389-5

© Темірболат А., Бисенбаев П., 2013

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2013

МАЗМУНЫ

I. ҚАБДОЛОВТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Т.С.Тебегенов, ф.ғ.д. профессор</i> Академик Зейнолла Қабдолов - әлемдік әдебиеттану ғылымындағы классик- ғұлама.....	3
<i>М.Үмбетәев, ф.ғ.к., доцент</i> Ұстаз-Ғалым өнегесі.....	11
<i>Г.Болатова, д.ф.н.</i> Қабдолов – Ауэзовед.....	15
<i>A. Zhaparova, Department of Translation Theory and Methodology, KazNU</i> Zeynolla Kabdolov.....	17

II. ТУҒАН ӘДЕБИЕТ ТУРАЛЫ ТОЛҒАМДАР

<i>Т.У. Есембеков, ф.ғ.д., профессор</i> Көркем мәтінді филологиялық талдау үдерісі.....	19
<i>Қ. Мәдібева, ф.ғ.д., профессор</i> Әбділда Тәжібаев. «Портреттер» поэмасы.....	22
<i>Абдулина А.Б., доктор филологических наук, профессор КазНУ имени аль-Фараби</i> Историческая личность в системе образных парадигм (на материале казахского романа XX века).....	24
<i>Г.З.Бектурганова, к.ф.н., доцент КазНУ имени аль-Фараби</i> Жанровые особенности «человеческой комедии» Бальзака.....	27
<i>А.С. Бұлдыбай ф.ғ. к., доцент</i> Ақындықтың айғағы – Айтыс.....	30
<i>Л. Мұсалы ф.ғ.к., доцент</i> Оралхан Ғәм Оқырман.....	35
<i>Сейденова С.Д., к.ф.н., доцент,</i> Лиризм прозы А.Нуршаихова	36
<i>П.Бисенбаев, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті</i> <i>Қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы кафедрасының аға оқытушысы</i> Шығыстық кысса-дастандардағы мифологиялық кейіпкерлер.....	40
<i>Т.Б. Сейдімханова, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ</i> <i>Мемлекеттік тіл кафедрасының аға оқытушысы</i> Түркі халықтарына ортақ әдеби мұралар	43
<i>П.Бисенбаев, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті</i> <i>Қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы кафедрасының аға оқытушысы</i> «Ләйлі-Мәжнүн» дастанының шығыстық нұсқалары.....	46

жасқағым келмейді. Бәлкім, кейбір кемшіліктер осы әдеттің салқыны шығар” деп ағынан жарылады.

Мұны айтып отырған себебім – алдарыңыздағы “Біздің жақта қыс ұзақ” деп аталар кітаптың ішінде де әлгі айтқан “түсініксіздіктер” бар – ау. Әсіресе “Сайтан көпір” повесіндегі кейбір ойлар, басталуы мен аяқталуындағы философиялық толғаулар; “Жетім ботадағы” қыздың ботасын жетелеп теңіз үстімен шыққан күнді бетке алып аяндап кетуі ... Мұндайлық, таңғажайып ертек – сынды финалдар “Мұзтау” повесі мен “Жасын” әңгімеде де қылаң берген. Енді осынау құбылысты Сіздерге қалай түсіндіруге болады? Ең әуелі ескерер жайт: әдебиет тек бір адамға, жеке бір ұлтқа арналып жазылмайтыны. Шаманың келіп, таланттың жеткенінше біздер, қазақ жазушылары, өз шығармамызды бүкіл әлем оқитындай әрі солардың рухани сусынына айналатындай дәрежеге көтеріп жазсақ қана, туған халқымыздың мәдени мәртебесін биіктете аламыз. Бүгінде заманның өзгеруі мен озуына, асығыс ғасырдың үрдіс шабысына орай, көркем әдебиетке қойылар талап, тілек те ұлғайып, құбылып сала берді. Қазіргі дүние жүзі әдебиетінің аспанында неше сықылды кітаптар қалықтап ұшып жүр. Кейбірін түсінесіз, ал кейбірін он рет қайталап оқысаңыз да түсіне алмайсыз. Алайда, сіз ұға алмаған әлгі шым – шытырық кітапты төрткүл дүние дүрліктіріп, мақтап жатады. Бұл қалай? Кейде өз оқырманының талабын қанағаттандырған төл туындының Үлкен әдебиеттің таразысына түскенде жеңілдеп кетері қалай? Мен ойлаймын: тегінде өмірмен, өнермен бірге оқырманның да зерделеніп, ұдайы ізденіп, өне бойы өсіп отырғаны қандай жарасымды болар еді. Жазушы мен оқырманның ұғынысу төркінін осыдан іздеу ләзім. Менің қаламымнан шыққан әңгіме, повестердің қайсыбіріне тән жұмбақтылықтың түп тамыры да осында жатыр.”

Жазушы өз оқырманына деген әрі талабы әрі өтінішіндей жүрегін жарып шыққан осы бір ойлары қазіргі қазақ оқырманына үлкен салмақ артатындай. Жазушының әр сөзіне оның оқырманы да зер салып ойланғаны жөн болар еді. Расында да, көркем әдебиеттің, жалпы кітап атаулының салмағы мен құны төмендеуіне қалам иелерімен бірге, оқырман да жауапты. Оқырман, қазақ оқырманының да көңілі қалғып, талғамы төмендеп кеткендей. Осындай сәтте “...тегінде өмірмен, өнермен бірге оқырманның да зерделеніп, ұдайы ізденіп, өне бойы өсіп отырғаны қандай жарасымды болар еді” деген Оралханның дауысы құлаққа оралады.

Ендеше, сен де ойлан, Оралханның сүйікті оқырманы. “ҰЙҚЫМ КЕЛМЕЙДІ” деген беймаза дауысымен Ортаң ОРАЛА БЕРЕР ОРАЛХАНЫҢДЫ, оның рухани перзенттерін қайта қолыңа алып, “...сәл мұңлылау, сәл қиялилау, әрі жападан – жалғыз, ештеңе жұмбақ...” кейіпкерлерімен қайта сырлас!

*Сейденова С.Д., к.ф.н., доцент,
кафедра теория и методологии перевода
факультета филологии, литературоведения и
мировых языков КазНУ им. аль-Фараби*

ЛИРИЗМ ПРОЗЫ А.НУРШАИХОВА

Роман известного казахского писателя Азильхана Нуршаихова «Годы радости и любви» («Махаббат, қызық мол жылдар») появился тогда, когда молодое поколение послевоенных лет особенно нуждалось в проникновенном слове, искреннем чувстве, обычном человеческом внимании к внутренней стороне жизни. Так появилась новая разновидность литературно-биографического романа, герой которого истосковался по обыкновенной мирной жизни, без грохота артиллерийских снарядов и взрывов подбитых вражеских самолетов.

А.Нуршаихов назвал свой роман “Годы радости и любви”, отметив известными стихотворными строками великого Абая: «Кудай-ау, қайда сол жылдар, Махаббат, қызық

мол жылдар?! Ақырын-ақырын шегініп, Алыстап кетті-ау құрғырлар». Они также взяты в эпиграф. Это произведение до сегодняшнего времени не утратило своей значимости и по праву считается одним из лучших литературных творений, воспевающих внутреннюю красоту человека. Можно сказать, что композиция произведения представляет собой поэтическую симфонию о любви. О чем бы ни рассказывал автор (о войне или учебной аудитории), на какой внешней теме ни останавливался, интонация повествования остается глубоко личной, лирической, искренней.

В биографическом романе А.Нуршаихова происходит полное погружение читателя в лиризм, в иллюзорный и притягательный мир любви, чистый и свободный от наносного, рационального. Нелегко главному герою Ерболу Есенову привыкнуть после жестокой войны к тихой, размеренной жизни. Все, что окружает его, он невольно измеряет военными действиями. С первых страниц романа читатели становятся свидетелями эпизода, где герой, оказавшись под "обстрелом" девичьих глаз, представляет себя самолетом, попавшим под прожекторы военных зениток.

Автор-рассказчик находит самые неожиданные точки соприкосновения с миром прекрасного: полная аудитория девушек напоминает новоявленному студенту чудесный волшебный сад с ароматным запахом яблок, а их приветствия герой от волнения не слышит, а угадывает по движениям нежных, пухлых, тонких, различных по форме губ. Шелковые, причудливо заплетенные девичьи косы настраивают на лирический лад, напоминая герою стихи великого Абая: «Білектей арқасында өрген бұрым». Он уподобляет их «стрелкам компаса, являющихся ориентиром в новом для него мире».

В прозе А.Нуршаихова находит наилучшее отражение лиризм, присущий устному народному творчеству. В романе предостаточно стихотворных посвящений, народных песен, они обеспечивают произведению лирическое восприятие прозаического текста. Использование данного композиционного приема подтверждает приверженность автора к фольклорным традициям. Об этом свидетельствуют и поэтические метафоры для описания портрета возлюбленной:

Ай — қасы, кун — Меңтайдың екі көзі.
Самал жел — оның күле айтқан сөзі,
Рақат — соның кеудесі, гүл — мінесі,
От — өзіңе тура көз тіккен кезі.
Дүниедегі ең тәтті — соның ерні,
Дәмі қайтып, ешқашан етпес мезі,
Маржан, жақұт дейтіндер — соның тісі,
Көз тартар әдеппенен қылған ісі,
Бір ауыз айтқан сөзі жанды ерітіп,
Мас болар ақ дидарын көрген кісі [1,165].

По признанию героя, только светлое чувство придает его существованию смысл, становится источником мироощущения. Несмотря на то, что Ербол обладает умением подмечать все прекрасное и облекать в поэтическую форму, он скромнен и робок. Лишь лирическая песня становится дополнительным средством передачи мыслей и чувств героя:

Мінгенім дәйім менің сарым болса!
Қолымда жетелеген нарым болса!
Армансыз бұл дүниеден өтер едім:
Күлім көз, оймақ ауыз жарым болса!

«Рас, Меңтай мендік болса, менің де арманым болмас еді!» деп іштей күрсінемін де, осы өлеңнен картина құрастырамын. Астында сары аты, колында жетектеген жалғыз өркеш нар түйесі бар жігіт алдында ақ отаудың қасында тұрған күлім көз, оймақ ауыз келіншекке қарай асығып бара жатқандай көрінеді. Сонда менің де астымда атым, колымда нарым болуы керек пе? — деймін мен өзіммен өзім дауласып. «Ат — адамның канаты» деп білетін қазақ үшін бір жүйріктің болуы қажет-ақ дейік. Сонда нардың керегі

не? Көшпей қонбай нар жетектеп жүрудің өзі ұят емес пе? Әлде нар деген дәулет деген мағынада ма екен? Бірақ қазіргі дәулет денсаулық пен білім емес пе?..» [1,44]. Несмотря на то, что главный герой одухотворен любовью, светлым чувством, подвигающим на великие дела, ему присущ аналитический ум: он не просто увлекается подражанием народной поэзии, но и подвергает сомнению каждую поэтическую строчку сообразно реалиям того времени.

Творчество для Ербола - одна из форм обращения к себе истинному. Его любовь находит яркое выражение в лирических стихах под названием «Красное одеяло»: «Тәтті ұйқының құшағына беріліп, Жатты сұлу шалқасынан керіліп...» [1,49]. Обычно скромный и немногословный Ербол только в стихах способен выразить истинные чувства и раскрыть тайны «неопытной души»: «Не де болса көкіректі жарып шыққан пәле емес пе - осы жаман өлеңсымақ сол сәтте өзіме жап-жақсы сияқты боп көрінді. Айта берсеңіз, осындай өлең құрастырғанымға бейне бір Абайдың «Айттым сәлем, қаламқасын» шығарғандай-ақ едәуір қанаттанып қалдым», - чистосердечно признается он [1,50].

Творческое человеческое начало постигают не только Ербол, но и его друзья. Гордое одиночество и печальное спокойствие находит в творчестве и Тана, исполняющая прощальную песнь-плач о любимом Замане. Тана выражает в песне горе отца, потерявшего единственного сына:

Заманым, қиын тиді-ау осы жолың,
Үйренген жалғыз қозым жастан қолым.
Сен барда алдымнан ай, артымнан күн,
Толысып тұр екен ғой оң мен солым,
Онда мен бар да екенмін, бай да екенмін.
Бір мұңсыз өте жақсы жайда екенмін.
Белге сокқан жыландай енді болдым,
Біле алмай сол жалғыздың қайда екенін [1,118].

Большая часть лирических песен в романе посвящена выражению душевизраждающей боли, нанесшей бесчеловечной войной. Безмерно горе одного человека, одной семьи, но за этим следует понимание всенародности происходящей трагедии и осознание необратимости бытия:

Ағаруға айналды сақал мен мұрт.
Көздің жасы көл болып, суалды ұрт.
Жалғызға қандай уақыт кез болды деп,
Кеудені жеп жатыр ғой қарабас құрт.
Қайтейін жалғыз ғана мен емес қой,
Мен сықылды мұңды ғой бүкіл ел-жұрт.
Тағдырдың сонда мені жеткізгені,
Тілегім: көз жасымды өзің кеп сұрт.
Баруға құс боп ұшып қанатым жоқ.
Ойымнан кеткен жоқсың қалатын боп.
Сағынып менің жаным жүдеді ғой,
Жүрегім ауық-ауық жанатын бол,
Су болсамшы алысқа ағатын боп,
Жел болсамшы жер түбін табатын боп.
Арқар, құлан сықылды аң болсамшы,
Айшылықты алты аттап шабатын боп [1,119].

В романе используются традиционные поэтические, метафорические образы, но они воспринимаются как эмоциональный рассказ о личном, о личных переживаниях, которые каждый раз заново переосмысливаются:

Жанымның жарық күні — жалғыз Заман!
Бұл жолдан қайтар деуші ем есен-аман.
Қуантады деп жүргенде қара жер ғып,

Бір қағаз келді-ау сенен түсі жаман.
Қағаздың оқығанда бетін ашып,
Сумды тұла бойым, сұрым қашып,
Батқандай боп көрінді күн көзіме
Әлемге жарық берген нұрын шашып.
Көрінді ай тұтылып тұрғандай боп,
Көрінді бетін жалған бұрғандай боп.
«Басыңды кәне, бөлем, көтерші!» деп,
Басымнан шой балғамен ұрғандай боп,
Бір қалдым кара тұман басқандай боп.
Бір қалдым қасқыр шауып, сасқандай боп.
Көзіме айтқан жандар жек көрінді.
Не атып, не дараға асқандай боп [1,121].

Далее возрастает экспрессивность лирической песни, взволнованность ее интонации. Исповедь становится необходимостью для излияния душевной муки человека:

Солар калай айтты деп аузы барып.
Аядай мені қылды деп көрнеу ғаріп.
Өмірге жазылмайтын жара таптым,
Дүниеден өтпек болдым ашып-арып.
Әлгі ай да, әлгі күн де қаз қалпында.
Қос жарық бірі күндіз, бірі түнде,
Өзімнің жарық күнім батып кетіп,
Өмірге менің жаным жанған мүлде.
Жер жүзін тұман да жоқ шалып тұрған.
Мұнартып тауды бүркеп алып тұрған.
Жалғыз-ақ, өз басыма мұнар түсіп,
Жалғаннан менің көңілім қалып тұрған...

Ендеше онсыз маған өмір арам!.. [1,122]. Так, не свыкнувшись с утратой и потеряв смысл жизни, навсегда оставил своих односельчан старый акын Сапар Алимбетов.

Как видно из отрывка, лирические песни придают повествованию поэтичность и лиризм. В песне личность автора выдвигается на первый план, и она непосредственно выражает взволнованность лирического героя. Данный факт подтверждается известным высказыванием В.Г. Белинского о том, что «...лиризм не существует сам по себе. Как отдельный род поэзии входит во все другие, как стихия, живет их, как огонь прометеев живет все создания Зевса... Без лиризма эпоса и драма были бы слишком прозаичны и холодно-равнодушны к своему содержанию» [2].

Лирическая исповедь - тот жанр, который, несомненно, соответствует особенности таланта А.Нуршаихова - писателя с лирическим мироощущением. Автор в романе выделяет не только человеческие сознания, но и строй души. Именно человеческая душа не позволяет персонажам А.Нуршаихова легко устроиться в жизни. Так, герой романа Жомартбек не всегда приятен для окружающих из-за остренького своего языка, а застенчивый Ербол на протяжении долгого времени не может найти нужные слова для любимой. И потому Тана поет не о своей загубленной любви, а исполняет песни акына о погибшем сыне. Заметно, что писателю гораздо ближе те, кто наделен тонкой, ранимой душой, находящей внешнее проявление в скромности, деликатности, застенчивости.

Внутренний мир людей у А.Нуршаихова удивительно гармоничен, не считая Буркитбая и Туманжана. Любовь здесь статична и величественна. В этом ее особенность, это заставляет восхищаться ею.

Лирическая песня в романе А. Нуршаихова накладывает свой отпечаток на весь строй произведения, обуславливает особый эмоциональный строй повествования. С помощью лирических песен автор создает особый лиризм, психологическую точность, соединяя

поэтические образы с реалиями сегодняшних дней, придав роману «Годы радости и любви» яркий исповедальный характер, занимательный сюжет, метафоричность.

Азильхан Нуршаихов - писатель с поэтическим ощущением жизни, с лирическим внутренним миром. Он максимально открытый, не скрывает сложности жизни, потому вечен.

1. Нұршайықов Ә. Махаббат, қызық мол жылдар. – Алматы: "Санат", 2008. -328 б.

2. Белинский В.Г. Разделение поэзии на роды и виды. Собр. соч. Т. 3. — М. 1978. — С. 227.

*П.Бисенбаев, Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті
Қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы
кафедрасының аға оқытушысы*

ШЫҒЫСТЫҚ КИССА-ДАСТАНДАРДАҒЫ МИФОЛОГИЯЛЫҚ КЕЙІПКЕРЛЕР

Пері, самұрық, айдаһар, дию сияқты мифологиялық образдар, сонымен бірге шығыстық кисса-дастандарға өзек болған Едіге, Бахрам, Ескендір, Жүсіп, Сүлеймен сияқты тарихи тұлғалар өмірі жақсылық пен жамандықтың мәңгілік күресін бейнелеп, түркі халықтарының эпосы мен ертегілерінде кеңінен көрініс тапты.

Шығыстық кисса-дастандар мен аңыз-эпсаналардағы перілердің тұрақты мекені – Қап тауы мен Иранбағы. Едігенің әкесі Мәулімниязға перінің қызы: «Қап тауының ар жағында, көзді кара судың бойында менің мекенім бар. Сол арадан мені іздеп тап, екеуіміз дәурен сүрейік», – дейді. Сейфүлмәлік сүйген жары Бәдіғұлжамалды жер шарын кезіп жүріп, әрең дегенде Иран бағынан тауып табысады.

Қазақ жырларында да, шығыстық дастандарда да басты кейіпкер перінің қызын түсінде көріп, не суреттегі сұлу дидарын көріп өлердей ғашық болады. Жігіттің пірінен не болмаса ата-анасынан рұқсат алып, қызды іздеген сапарының ақыры перінің қызына үйленумен аяқталады. Осы дастандардағы пері қыздарының кескін-келбеті, портреттері бір-біріне жақын, ұқсас. Көбіне олардың шаштары ұзын, дене бітімі ғажап, терісі аппақ және ұшатын қанаттары болады. Пері қызының толық сипаттамасы Нұртуған жыраудың «Едігесінде» былай көрінеді:

Біз пері деген халықпыз,
Періштеден төмендеу.
Адамнан артық үлесі.
Нағыз таза болады
Перизаттың кеудесі...
Пері халқы ұшады,
Өзгеріліп болымы.
Қолтығының тесігі
Ұшатын қанат орыны...
Басқасын көр, болмайды
Етегін пері көруге,
Солай қып құдай жаратқан.
Қайымдап суда жүзуге...[1, 141]